

El cercle daurat

Col·lecció Cronos, 32

Jaume Ferran

El cercle daurat

(Tercer volum de memòries)

Editorial
Meteorα

El cercle daurat

© Hereus de Jaume Ferran i Camps, 2019

Reservats tots els drets de la present edició
Editorial Meteora SL
Gran Via de les Corts Catalanes, 794, ent. 1a
08013 Barcelona
Tel. 93 265 56 54 Fax 93 265 11 16
www.editorialmeteora.cat
contacte@editorialmeteora.com

Primera edició: setembre de 2019

Coordinació editorial: Teresa Pintó (Agència Carmen Balcells)

Miscel·lània fotogràfica: © Arxiu família Ferran-Rodríguez de Velasco
(excepte indicació en sentit contrari)

Disseny de la coberta: Eduard Serra

ISBN 978-84-120603-0-0

Dip. Leg.: B.20530-2019

Imprès a DC Plus, Sant Andreu de la Barca, Catalunya

SENSE L'AUTORITZACIÓ ESCRITA DELS EDITORS, QUEDA RIGOROSAMENT PROHIBIDA, SOTA LES SANCCIONS ESTABLERTES PER LA LLEI, LA REPRODUCCIÓ TOTAL O PARCIAL D'AQUESTA OBRA A TRAVÉS DE QUALSEVOL PROCEDIMENT MECÀNIC O ELECTRÒNIC, INCLOENT-HI LA REPROGRAFIA, LA DIFUSIÓ PER XARXES TELEMÀTIQUES I LA DISTRIBUCIÓ D'EXEMPLARS D'AQUESTA EDICIÓ MITJANÇANT LLOGUER O PRÉSTEC PÚBLICS.

El cercle daurat

*Pensa d'aquí eixir
e veyràs sol e luna — e estrelas lusir
e cel, terra, mar — castells, viles, ciutats
domnes e cavallers — orts, vergers e prats,
riberes e fontanes — e arbres e aucells,
e... per ma fe! le mons — ês trop, si bos fos, bells...*

CERVERÍ DE GIRONA

Història i memòria

«La història sense memòria no m'interessa», diu el novel·lista Marek Halter.

A mi, tampoc.

La nostra història, Carmen, comença un dia de tardor de l'any 1956 i acaba un altre dia de tardor del 2001. La memòria, en canvi, no té aquest límit i continua donant-me «la companyia del record» —per dir-ho amb Xènius—, portant-me a la rodalia del teu barri madrileny, amb l'epicentre a la plaça de la Villa de París, tocant a casa teva, amb un radi que anava de la propera plaça d'Alonso Martínez a la Biblioteca Nacional, que s'havia convertit en un palau encantat des que tu hi treballaves.

A l'inici de la *Flos Sophorum* diu Eugeni d'Ors que Kepler, capficat amb l'aparició d'una nova estrella que desballestava els seus càlculs astrals, va preguntar a la seva esposa Barbara si creia que l'atzar podia reunir una sèrie d'ingredients per a fer-ne una ensalada, al que ella va respondre que «no seria tan bona ni tan ben amanida» com la que ella estava preparant.

Quan et vaig conèixer em trobava en una confusió semblant a la de Kepler, fins al punt que els amics em titllaven de desassossegat i els menys amics, de Ferran lo Foll.

Gràcies a tu, la Follia va anar acordant-se amb la Raó —com volia J.V. Foix— i vaig començar a ser un altre, el que ara escriu, el

que ara t'escriu. La meua vida, como l'ensalada de Barbara, no hauria estat tan bona, ni tan ben amanida sense tu.

Acabo d'arribar, una vegada més, a la vall de l'Ondara. La contemplo esmunyint-se tranquil·la cap a ponent. Però quan l'albiro veig també els camins i caminois del Thordern Park de la nostra Syracuse o la planúria esplendent de Chapel Hill —el turó de la Capella—, que vas entreveure en arribar a Carolina del Nord, en el nostre últim viatge.

El que estima té el do de la ubiqüitat. Pot estar ensems aquí o allà i anar sense esforç d'un lloc a l'altre.

La memòria és la porta per la que el passat s'obre al present. És com un viatge a l'inrevés, en el que en comptes d'anar endavant anem enrere, confrontant present i passat i enriquint-los tots dos.

«Passa la història. La dolorosa història», exclama Xènius. Queda la memòria, diem nosaltres, preparada per sorgir quan la necessitem, quan anem a la recerca del temps perdut assaborint, un cop més, la magdalena proustiana.

Volem que perdurin els que hem estimat perquè són una garantia de la nostra perdurabilitat.

La memòria històrica, entre nosaltres, ha vingut a recordar-nos el mateix en la nostra vida col·lectiva. Per si l'havíem oblidat — o menystingut — el passat torna a trucar a la porta fent-nos avinent que per més que maldem, no desapareixerà del tot fins que l'hàgim assumit totalment. Si no ho fem nosaltres — o els nostres fills — ho faran — ja ho estan fent — els nostres nets.

Però hem de començar per preservar la memòria individual per lliurar-la als nostres descendents.

Si la història ens dona fe de vida, la memòria ens dona fe d'absència. Gràcies a ella, el que semblava anorreat torna a florir i rebrotar.

Si la història és la crònica del que va anar endavant, la memòria és la que salva el que va quedar enrere. Walter Benjamin ens va fer avinent que no es podia assumir la victòria sense la presència dels vençuts. A nivell personal la nostra vida no és completa si no assumim l'ombra dels que ens varen acompanyar.

«Som el que recordem», diu Italo Calvino.
Sí. Més que mai, jo soc tu.

MARE I FILLA

També podem acudir al mite:

La memòria, Mnemòsine, és la mare —com sabien els grecs—; la història —Clio—, una de les seves filles.

Per molt que la filla es rebel·li contra la mare, la relació segueix sent la mateixa.

En tot cas, el pensador Maurice Halbwachs va posar-hi una mica d'ordre, diferenciant la primitiva i instintiva memòria de la història, lineal i progressiva.

El nostre temps ha presenciado el descàrrec de la filla i hem hagut de tornar novament a la mare.

Així s'explica la profusió de memòries, dietaris i autobiografies, que ens han assetjat durant els últims anys. Gràcies a ells hem anat restablint la veracitat que la història havia perdut.

Podem perdre el fil de la filla —algú el continuarà descabdel·lant—, però mai el de la mare, perquè és com perdre'ns a nosaltres mateixos i, sobretot, com perdre't a tu.

SOL, I DE DOL

*Desert d'amics, de béns e de senyor,
en estrany lloc i en estranya contrada*

JORDI DE SANT JORDI

Des que em vas deixar «Sol i de dol i amb vetusta gonella», anava desesmat per la urbanització de Carolina del Nord, a la qual pocs dies abans havíem arribat junts.

Aleshores van començar dos llargs anys endolats, que trencaven, de tant en tant, les excursions per la rodalia, que els fills m'obligaven a emprendre. Amb ells vaig anar coneixent les platges atlàntiques de dunes canviants, els rius que s'hi abocaven, les

ciutats que creixien a les seves ribes, però res no podia alleujar el meu desconhort.

Només em quedava el record. S'havia interromput abruptament la meua vida que havia transcorregut a l'àmbit de la universitat des que vaig arribar a la de Barcelona a mitjan anys quaranta, quan vaig tractar els primers amics: Alfonso Costafreda, Carlos Barral, Alberto Oliart... Després, a la de Madrid, on vaig iniciar el meu aprenentatge com a auxiliar de la Càtedra de Ciència de la Cultura d'Eugeni d'Ors i on t'anava a buscar, sempre entre llibres, a la Biblioteca Nacional. Més tard, ja junts, a Amèrica, primer a la Universitat de Colgate, després, a la de Syracuse.

Ara, la jubilació havia posat el punt final a la vida del professor, a meitat dels anys noranta, quan el cranc ens tenallava a tots dos i vam haver de renunciar a la casa i anar a viure a un apartament: l'Skyline, un modest gratacel al nord de la ciutat.

L'ANY 2000

No pensava pas que arribaria a l'any 2000. Però de sobte ens hi vam trobar i era com tots els d'una dècada anguniosa, que ens va portar repetidament de casa a l'hospital i de l'hospital a casa...

Encara vam tenir esma d'anar una vegada més a Catalunya, acompanyant l'Ofèlia, però ja no ens vam moure de Barcelona. Allí ens va visitar en Jaume, que passava l'estiu a Cambrils.

Un dels bons records que en servo va ser l'exploració familiar de la nova Barceloneta renascuda amb l'embranchida dels Jocs Olímpics —tan distinta de la que jo havia conegut— i en la qual s'havia retrobat la família dispersa.

La reunió ens va fer pensar que podríem repetir-la a Amèrica i des d'aquell moment vam anar-la preparant. El millor lloc era el sud, que t'havien recomanat els metges. De manera que vam decidir que aniríem a Chapel Hill, on ensenyava en Jaume, a la Universitat de Carolina del Nord. L'Ofèlia, professora a Minnesota, va demanar un permís temporal, va acceptar una invitació de la nova universitat i va trobar-nos una casa a la seva mateixa urbanització:

Spring Meadow Drive —el Prat del Brollador—, amb un estanyol al mig de la pineda que encerclava les cases.

El suburbi, que creix al voltant de les ciutats, n'està separat per una part i del camp per l'altra, però ha arribat a ser l'hàbitat preferit de les noves generacions americanes.

Els que els poblen no tenen cap lligam entre ells. Viuen aïllats. Cadascú per ell. Muts i a la gàbia.

En certa manera fan una vida d'eremites, però sense la meditació, perquè perden més temps que mai anant i venint als seus llocs de treball a la ciutat.

La tardor del 2001 podíem, finalment, traslladar-nos-hi. Pensàvem que havíem eludit la Dama Fosca, però no va ser així. Només ens va donar quinze dies de treva i et va clavar el seu cop de falç.

AMBTU A L'ARJAU...

Amb tu a l'arjau

la nostra nau salpava

i es feia mar endins.

Res no podien

contra ella les tempestes.

El vent era un aliat

i anàvem endavant a totes hores.

Després varen venir anys solitaris,

la nau a la deriva,

entre les ones...

El record

és el que ara ens empeny.

A poc a poc

hem anat sorteiant esculls,

entre l'escuma,

fins arribar a port

on ens hem retrobat.

UN MÓN ENSORRAT

*Com se farà que visca sens dolor
tenint perdut lo bé que posseïa?*

AUSIÀS MARCH

El món que havíem construït durant tants anys va anar decaient fins que es va ensorrar del tot.

Ni el Nou Món en què ens havíem obert camí, ni el Vell, que havíem enyorat, eren els mateixos de quan els podia recórrer al teu costat.

S'havia obert un buit, que res no podia omplir i deambulava sense rumb per aquell paradís exuberant que havíem somiat.

Era un estrany entre estranys, com al principi de la nostra arribada. Però aleshores et tenia a tu, que ho posaves tot al seu lloc. Ara havia de fer-ho sol i no me'n sortia pas.

Finalment, però, de la mà dels fills, es va anar apaivagant aquell neguit que m'havia immobilitzat i es va anunciar un principi de represa, que tardaria temps a materialitzar-se.

DETANT ENTANT

De tant en tant, com un convidat de pedra, els acompanyava a la universitat. Així en vaig conèixer la immensa biblioteca i vaig anar tractant els seus col·legues: Cesáreo Bandera, que aplicava la teoria sacrificial de René Girard als dramaturgs del nostre Segle d'Or, José Manuel Polo de Bernabé, que s'interessava per la poesia contemporània i especialment pel postisme, Pablo Gil Casado, especialista en la novel·la social, a la qual havia dedicat un llibre editat per Carlos Barral...

La Universitat de Carolina del Nord a Chapel Hill era pública, com la que jo havia conegut quan vaig donar classes durant un semestre a la de Nova York, a Albany. Com en aquella, els alumnes eren menys selectes que en les privades, però més esforçats. En canvi, a la veïna ciutat de Durham hi havia una bona universitat privada,

Duke, que patrocïnaven els magnats del tabac i que estava orientada cap a una crítica més experimental, privilegiant els estudis culturals, amb professors como la catalana Teresa Vilarós i el seu marit, Alberto Moreiras.

A poc a poc també vam començar a explorar els encontorns en aquella planúria inacabable.

Carolina del Nord és la porta del Sud. Una porta entreoberta, a mig camí entre nord i sud: el Sud, que s'obre cap a l'altra Carolina; el Nord, que recorda la veïna Virginia. Aquest li dona tradició, l'altre, aventura.

Entre tots dos em vaig quedar també a mig camí, entre la solitud durant el dia i la companyia els capvespres i els caps de setmana, quan l'Ofèlia i en Jaume apareixien, acabades les classes.

Era com un temps d'espera sense esperança, allí on l'esperança presidia el paratge que ens havia acollit: fins i tot el riu que passava prop de casa era el New Hope, el de la Nova Esperança.

LES DUNES DE KITTY HAWK

La primavera del 2002 els fills em van invitar a un viatge cap a les platges atlàntiques de Carolina del Nord: un seguit de dunes que el vent esborrifava i que vam recórrer, des del nord isabelí de Roanoke fins al sud del cap i del far Hatteras, que vetlla pels navegants desorientats en aquella fossa de l'Atlàntic, que tants se n'ha emportat.

Les dunes de Kitty Hawk són com ones silents d'un altre mar, que comença a frec de l'Atlàntic.

El vent hi traça els seus mil camins, que van portar els germans Wright a la seva gesta aeronàutica, iniciant aquí la història de l'aviació.

Jo hi he vagat intentant endevinar el futur i el que m'han dit és que, com elles, és incert i volander, com volander i incert era el passat.

Les dunes de Kitty Hawk són com l'espill d'Alícia. El traspases i et trobes en un altre món, un món diferent, però aquest més desolat que mai.

Les dunes de Kitty Hawk són com una imatge de la vida, que, com elles, acaba sent només una mica de sorra, cendra del que va ser i ha cessat de ser.

Les dunes de Kitty Hawk reflecteixen —com el seu nom indica— els giravolts del falconet perdut, que ja no pot sentir la veu del falconer, com en el poema de Yeats.

RECAIGUDA

Dejú de sol, vaig prendre'l amb tanta vehemència que una insolació em va desestabilitzar.

Aviat van comprendre els fills que era quelcom diferent, del que jo no m'adonava i per això em negava a anar a l'hospital. Però devia ser tan evident que m'hi van portar vulguis no vulguis.

L'anàlisi va revelar el que ells es temien —i jo no sospitava—: un coàgul havia arribat al cervell i l'estava fonent a ulls vistes.

De l'anàlisi vaig passar directament a la sala d'operacions per a una trepanació.

Una vegada més em trobava en mans dels metges, que em van salvar i em van lliurar a les infermeres de la rehabilitació.

Elles van ser les que em van anar ensinistrant a pensar, ja que les més nímies operacions de números o de geometria em semblaven impossibles.

Tot era tan difícil que dubtava de la curació i em confonien. Amb elles, les infermeres, vaig aprendre a caminar en línia recta, a pujar i baixar escales... i al mateix temps m'adonava del valor de la vida, que havia estat a punt de perdre i que, amb dificultat, tornava a despertar.

REPRESA

Ja teníem preparats els passatges per anar a Catalunya, però vam haver de renunciar-hi i suportar l'estiu xafogós que s'anunciava.

L'any acadèmic de l'Ofèlia arribava a la fi i abans de tornar a Minnesota es va casar amb el seu promès, Sachin Sapatnekar, profes-

sor a la seva mateixa universitat, i es van establir a la llunyana Minneapolis, mentre jo deambulava sense esma per la urbanització i esperava en Jaume, que quan acabava les classes venia a sopar a casa.

Tenia un somni, sempre el mateix: em trobava en una ciutat –coneguda o desconeguda–, buscava el camí i no el trobava. Això una nit i una altra i una altra i una altra...

L'únic consol, enmig de tot aquell desgavell, és que seguia escrivint, et seguia escrivint, a empentes i rodolons, i així anaven prenent cos dos nous llibres, que creixien alhora, al ritme del record, ja que un l'havia començat a finals del segle passat i l'altre als inicis del present i avançaven junts, com si fossin bessons. Però durant les hores solitàries em preguntava: què hi feia, allí?

Avui ho sé. Eren necessàries per seguir endavant. Al bell mig d'aquell paisatge exuberant, tornava a agafar forces i empenia, sense advertir-ho, un nou viarany, que era també el del meu redreçament, presidit per l'enyor, com una arrel que deixava la terra i et buscava en l'infinit.

RAMIRO LAGOS

A part dels seus col·legues de la universitat, que em van presentar l'Ofèlia i en Jaume, l'única persona que em va venir a buscar i em va invitar repetidament a una altra seu de la mateixa universitat –a la ciutat de Greensboro– va ser el poeta colombià Ramiro Lagos.

Amb paciència i discreció va anar minant el mur que jo havia erigit al meu entorn i em va portar als actes que convocava, ara i adés, el seu departament.

Ramiro era l'entusiasme personificat i l'organitzador insuperable de tota mena d'activitats hispàniques –molt especialment poètiques–: dirigia revistes, viatjava contínuament a Espanya, mantenia contactes amb editorials –Nos y otros–, ens convocava a simposis i congressos, que a poc a poc van anar trencant el meu viure desesmat.

Mentrestant, ell seguia aferrat a la poesia, una poesia èpica que celebrava les gestes de la seva Colòmbia llegendària i que em

llegia, al vespre, quan, acabades les ponències, m'hostatjava a casa seva.

Mentre ell em donava a conèixer els seus poemes, jo evocava la seva llunyana Colòmbia, on havia sigut feliç. ¿Com es podia deixar un país com el seu? ¿Com es podia deixar un país com el meu? ¿Ens havíem equivocat? ¿Havíem obligat les nostres famílies a seguir-nos? ¿Teníem dret a deixar en aquell nou país els nostres fills?

En tot cas no érem ni d'aquí ni d'allà i recordava amb nostàlgia la seva terra, on els poetes eren presidents de la República, i la meva, en què ho havien sigut els lletraferits... i em semblava que ens trobàvem presoners d'una teranyina, d'un tel de malenconia.

RETORN A CASA

Així com l'astronauta que, acomplerta la tasca, retorna de l'espai, l'estiu del 2003 decidia tornar a Catalunya.

El neguit de posar-me novament en marxa s'havia fet palès i vaig començar a buidar calaixos i a omplir capsos, que anava enviant a casa de l'Ofèlia, a Minneapolis, on pensava dirigir-me de primer antuvi.

També en Jaume abandonaria aviat Chapel Hill. El cridarien a una altra universitat, la de Tennessee, a Memphis, que jo coneixia d'algun dels meus viatges d'ALDEEU. Allí trobaria l'aragonès Felipe Lapuente, especialista en Segle d'Or, el lingüista gallec José Luis Freire, el medievalista catalanoandalusí Antonio Torres-Alcalá...

Per la meva part, després d'una breu estada a Minneapolis, em dirigia amb l'Ofèlia cap a Barcelona, on participariem en un congrés sobre l'exili.

Portava cinquanta anys fora de Catalunya, visitant-la només de tant en tant. Era hora de tornar. Mes, tornar a on? Havia passat mig segle en una altra contrada, però el meu país era també un país distint del que vam deixar enrere. La majoria dels amics havien desaparegut. Què hi trobaria? Qui hi trobaria?

LO SOMNI

Els avions són bons per a dormir... i si s'escau per a somiar. Després dels últims viatges per Carolina del Nord i d'allí a Minneapolis, estava esgotat i en agafar el vol cap a Amsterdam, camí de Catalunya, quan minvava la primera vivor de la xerrameca entre seients i s'apavagava el brunzir del motor... quan s'apagaren els llums i només romania el que ens ordenava que no ens descordéssim el cinturó... quan començava la pel·lícula que no m'interessava gaire... va anar arribant la son misericordiosa i a poc a poc em va traslladar a un altre món, un món que compartíem, així que et vaig anar explicant el que havíem fet els fills i jo després de dir-te adéu.

En primer lloc vaig evocar les noces de l'Ofèlia i en Sachin al Jardí Botànic de Duke, en una cerimònia que presidia la teva fotografia, voltada de flors; després, les nostres excursions al llac Jordàn, on es detenen les bandades de papallones monarques —amb el carabassa i el negre de les seves ales— en el seu camí del Canadà cap a Mèxic, i les nostres visites als poblats indis com el d'Occaneechi, on els saponi mantenen les seves cabanyes circulars sota un sostre d'herba i un banc a l'entorn de la llar de foc central.

També t'explico que quan tenen algun daltabaix, busquen un arbre proper, fan un clot al seu costat i van dipositant-hi els seus problemes, cobrint-lo després amb terra a sobre. Aleshores poden mirar l'arbre, que els diu que la vida creix i continua.

Lo somni era tan ver que la teva ombra em feia companyia, com a Orfeu la d'Eurídice. «Jo estesi los braços per prendre-la, e no tocaren sinó lo vent»...

Però la memòria, més forta que tot, ens va portar al Jardí de la Pau de Minneapolis i, prop d'ell, al roserar, amb les roses que tant t'agradaven i que mai no es marciran.

LA NIT DE SANT JOAN

Vam aterrar a finals de maig. Des d'allí vam emprendre el camí cap al cor de Catalunya, a l'aspra Segarra que desplegava els seus camins

polsosos, entre els marges i rampells que els segarrencs seguien reparant incansablement. Vàrem fer el nostre camí al peu de pobles que subsistien en la seva sorda lluita de sempre, que n'abatia alguns —abandonats pels seus habitants— i n'enaltia d'altres —que començaven a allotjar nouvinguts de les ciutats properes.

El camí ral ens portava directament a la vella vall de l'Ondara que s'obria, verda i florida, seguint el torrent eixarreït cap a ponent.

El retaule alat de la ciutat llunyana anava precisant-se i, després de travessar-la, arribàvem aviat a la llar familiar, que es conservava igual que quan la van bastir, l'any 1923.

Aquell any el vell mas dels Camps, como li havien dit sempre, va iniciar la seva metamorfosi, com la de l'eruga que es veu convertida en papallona. La primitiva cabana s'havia convertit en una torre —així li dèiem— que ja seria per sempre un dels «Quatre Masos», a la banda de ponent de la ciutat.

Obrim la porta i ens rep l'ample saló i el despatx on ens espera la mare, que als seus 93 anys se'ns apareix més afeblida que altres vegades, però alerta en tot moment, presidint poc després la taula preparada per a la nostra arribada. Però quan s'acaba el dinar ha de fer una llarga migdiada, durant la qual els germans ens expliquen l'evolució de les seves últimes malures, que de moment no s'han agreujat.

Esmercem, doncs, uns dies al seu costat, fent-li companyia durant les llargues tardes que li requen de passar, passejant amb ella al llarg del saló, que ha obert totes les seves portes fins que veiem que la vida continua la seva rutina i decidim continuar el viatge fins a Cambrils.

Poc després, però, ens arriben noves descoratjadores de la seva evolució i tornem cap a la llar, a on trobem alguns dels germans, que també han vingut a correccuïta.

Vàrem arribar-hi la vigília de Sant Joan i aquella nit —la més curta de l'any— se'ns va fer més llarga que mai, amb el brogit de la revetlla llunyana i els focs cremant en els carrers i places de la ciutat propera, que semblava que haguessin encès aquelles hores xafogoses, que la inquietaven i no la deixaven dormir.

La xiuladissa i els espetecs dels coets llunyans, que encenen els instantanis castells de focs artificials il·luminen lleument la valleta que separa la nostra llar de la ciutat llunyana. Al seu bell mig s'esmuny la carretera de Rocafort, per la qual, entre els espetecs dels trets i les explosions de les bombes, la mare ens va portar un dia a Granyena. Absent el pare, defensant la República a Madrid, ella va ser la nostra valedora quan vam haver de deixar la casa. Encara em veig caminant al seu costat amb nou anys i a dalt del carro del Portella, que portava els pocs estris que havíem arreplegat, així com la Maria Teresa, la Montserrat i la Carme amb les seves nines: la Mary, la Betty i la Suzy, el petit Ramon Maria trontollejant esparverat al damunt de tot i la Roser, de bolquers, arrapada a la mare... Gràcies a ella, la família va anar endavant i es va obrir al futur en què anirien arribant, després d'aquella maltempsada, la Maria, el Pere, la Isabel i l'Elisenda.

Tots havíem sobreviscut gràcies a aquella infatigable noia cer-verina, que es va casar als dinou anys i que als vint tenia el seu primer fill malaltís i, després, nou fills més, sans i estalvis, que ara s'anaven reunint apesarat al seu voltant, perquè, per primera vegada a la seva vida, començava a defallir.

Al bell inici de l'estiu, quan el sol inicia el seu declinar, també ho va fer la seva força, que ens havia portat sempre endavant. Havien passat tres quarts de segle: una guerra incivil, una llarga i macilenta postguerra, seguida d'anys de lenta i penosa represa. Res no havia minorat el seu ànim, la seva ànima. Va lluitar tota aquella nit i l'endemà, el dia més llarg de l'any es va fer interminable, però al capvespre les seves forces l'abandonaven. La rodejaven uns quants fills, que havien arribat a correu, com nosaltres mateixos.

Els lladrucs desesperats de la Lira l'acomiadaven entre les nostres llàgrimes.

Havia sobreviscut el nostre pare vint-i-set anys en què vam poder constatar que la necessitàvem més que mai, perquè ella, amb suavitat, imposava concòrdia entre tots.

El dia 25 de juny el vam passar a la sala de vetlla, que vam omplir d'herbes, les que més li agradaven: espígol, fonoll, boixet i, damunt d'elles, les seves flors preferides, els geranis.

L'endemà va venir el nostre cosí capellà, en Josep Maria Ferran Baqué, per al funeral a la Parròquia, que es va omplir de cerverins que li volien dir adéu.

Després la vam acompanyar al cementiri, on va retrobar el seu company de tota la vida, el nostre pare.

PREMIER DE CORDÉE

Per primera vegada en els últims anys, ens havíem aplegat els deu germans al seu entorn.

Els nens que jo havia deixat feia mig segle i escaig, quan me n'anava a la universitat barcelonina, s'havien dispersat pel món i només la mare ens havia tornat a reunir, uns i altres, de tant en tant. Ara, anaven arribant tots.

La Maria Teresa venia del seu Dicastillo encastellat, a la falda del Montejurra, la muntanya màgica dels carlins, com un mirador sobre l'infinit casolà de la ribera navarresa. Aquell poble, al qual vaig veure-la arribar amb recel l'any 1955, s'havia convertit en el seu destí. Allí havia muntat la seva farmàcia, allí s'havia casat amb el primogènit Galdiano, allí havia tingut el seu fill Josep, que ara li feia costat, amb parents i amics que els havien volgut acompanyar.

La Montserrat arribava des del seu Sant Andreu, el nostre Sant Andreu dels anys quaranta, la llar barcelonina havia congregat els tres germans grans, que ella harmonitzava amb el seu tacte. Aquell Sant Andreu havia arribat a ser el seu barri per sempre, casada amb el metge Agustí Ferrer i rodejada amb els vuit fills, que havien arribat al seu costat a dir adéu a l'àvia.

La Carme, directora de la Secció d'Hematologia de l'Hospital de Bellvitge, havia estat la providència de tots els membres de la família que havíem tingut problemes de salut i havia vetllat per la mare, com ho havia fet per tots els que havíem anat a demanar-li consell i ajuda.

En Ramon Maria havia deixat la seva sastreria d'atrezzo, al carrer dels Àngels –com ho havia fet tants caps de setmana, per

acompanyar a la mare— i havia vingut amb la Irene, els tres fills i les seves famílies.

La Roser, professora a Lleida i col·laboradora del seu marit, Jaume Magre, en la promoció de la política i de la cultura socialistes, havia seguit dempeus després del traspàs del marit i tornava de Barcelona a on havia anat a buscar els fills.

La Maria Concepció, el seu marit Kurt Sorensen, amb tota la família, es trobaven ja a Barcelona per les noces del Tarek i van aparèixer amb la parentela danesa, americana i mexicana.

En Pere, convertit en atrafegat empresari canadenc, acabava de telefonar que arribaria a temps pel funeral, a l'hora que li havíem dit.

La Isabel que havia acompanyat la mare amb en Jaume, el seu marit, tots els caps de setmana, seguia cuidant la casa i collia al jardí les flors boscanes que a la mare li agradaven, per portar-les a la vetlla i a l'església.

L'única que s'havia quedat al nostre poble, després d'uns primers anys fora, era l'Elisenda, la Lisen, casada amb en Josep Maria Fontova, que havia acabat com a professora de català a la vella universitat ceriverina —a l'Institut de Segona Ensenyança que s'hi havia acollit— i que havia dinat amb la mare, dia a dia, durant els últims anys, alegrant la seva vida amb la presència dels nets Miquel i Albert.

Els altres ens n'havíem anat quan el pare ens havia fet avinents els beneficis de la dispersió, però tots havíem anat tornant al redós de la mare, que havia mantingut el caliu de la llar per a cada un de nosaltres.

Ara els tenia a tots al meu costat i, amb un cert esfereïment, constatava que era el primer de la cordada.

ELS COMALATS

A la Segarra no tenim grans muntanyes. Tampoc no tenim, doncs, grans valls.

Des del jardí de casa s'albiren, en canvi, els Comalats. No trobareu aquest nom als diccionaris —només al Moll—, que sí us donaran els de comes, comelles, comellars i comalades.

Els Comalats són mascles fondalades entre turons suaus que es retallen en la llunyania com vaixells adormits. Esmalten les «terres d'horitzons llunyans», de petites valls estretes, que succeeixen a les feixes i feixons escalonats fets per la mà de l'home i que s'eleven a les muntanyoles i comellars fets per la mà del temps i del vent, que els amorseix.

Els altiplans segarrencs —com els de la planúria castellana— són terres on l'ànima senyoreja. La vastitud dels seus horitzons ens invita a anar sempre enllà, més enllà.

Terra de sants, de poetes i de conqueridors: de sants que ho eren abans de nàixer —com Sant Ramon Nonat—; de poetes com Guillem de Cerveyra i/o Cerverí de Girona, si n'eren un, com creia Martí de Riquer, o dos, com sostenia Joan Coromines; de conqueridors que varen expandir la terra coneguda —com Pere Fages, el guissonenc company de Ginebró Serra i de Gaspar de Portolà, en les terres de llet i mel de Califòrnia.

Els Comalats ens donen fe d'una lluita constant de la natura per no deixar-se aniquilar. Són com sauris gegantins, petrificats, que esperen que una veu els desperti, com sentinelles que es rebel·len contra la lenta disgregació del tot, com ales d'una terra que vol volar cap al cel, testimonis «d'una geografia que ha precedit la història», per dir-ho amb Jaume Vicens Vives, que drecen els seus tirons encastellats en aquella terra de castells.

Quan els ressegüem, camí de Cambrils —com ho documenta ja Poblet a finals del segle XII— anàvem «de tossalio in tossalium adquea ad tossalium grossum», el Tossal Gros del qual es desprèn el Tallat, que et feia tanta feresa quan el travessàvem. Aquí tot és gran, «lat»: Granyena Lada, La Guàrdia Lada, Montoliu Lat, L'Ametlla Lada, Vallfogona Lada... fins i tot Igualada, que temps enrere va formar part de la Segarra.

I de sobte «lo sol estén sos raigs sobre los plans e los munts e les comes e les valls» i és com si una mica d'eternitat vingués a alleujar el nostre desconhort.

CAMBRILS DE MAR

Com tantes vegades, quan podia anar-hi amb tu, m'he refugiat a Cambrils, a l'ombra de l'eucaliptus que tu vas salvar d'ésser talat.

Una vegada més la mar ha endolcit les últimes amargueses i he anat a poc a poc recuperant-me.

Molt hi ha fet, aquests primers dies estiuencs, la presència de l'Ofèlia i en Sachin, amb els que hem recorregut la costa propera, amb parades a l'Ametlla i a l'Hospitalet de l'Infant, i ens hem emparat per la serra de Prades, fins al cim d'Escornalbou, des d'on s'abasta tot el golf de Sant Jordi i llunyana, en dies molt clars, l'illa de Mallorca.

Després, quan ells se n'han anat, ha arribat en Jaume i hem continuat les visites al nostre entorn, especialment al parc Samà, l'oasi tropical que va bastir Josep Fontserè, patró del jove Gaudí, per a l'enyorat marqués de Mindanao.

Hi hem anat en el trenet que fa el recorregut pel Baix Camp i que ens ha deixat a les portes del parc solitari. Hem passejat preferentment per la riba del llac-estany entre plàtans orientals, roures gegantins, palmeres esborrifades i castanyers d'Índies, que vetllen el son dels nenúfars adormits i ens hem arribat a la Torre del Mirador, feta de rocalla com el petit zoo del parc.

Cambrils ha canviat amb els anys. D'aquell tranquil poblet de pescadors que visitava durant la meva adolescència, quan estiuejàvem a Salou, s'havia convertit en una platja cosmopolita, que encalçava la salouenca, sense perdre el seu encant mariner, amb pescadors que anaven i venien, però amb una allau d'estiuejants del país i de l'estranger que l'havien convertit en un paradís per a la tercera i quarta edats.

Cambrils era un espill de la nova Catalunya multiètnica, on els aragonesos i navarresos es confonien amb la resta d'uropeus, arrelats i passavolants.

Nosaltres, que veníem de l'ombra de l'Amèrica del nord-est, hi trobàvem, un dia i un altre, la gloriosa claror mediterrània, que ens rodejava amb el seu nimbe.

Fins i tot gaudíem d'una plausible vida cultural, que se centra a l'entorn del Festival Musical, així com d'una exemplar Galeria d'Art, on vam veure l'última mostra d'en Guinovart, que poc després ens deixava per sempre.

Passejant pel passeig de les Palmeres, prop de l'escullera, vaig reveure les dues àncores dreçades i abraçades sobre l'herbei.

Una i altra eren, per a mi, el símbol de la nostra vida. No s'entienien l'una sense l'altra. Ara, menys que mai.

També se m'apareixien com les àncores de la vida i de la mort, que, al cap i a la fi, acaben sent la mateixa.

«QUAN CAICH LA FUEILLA»

Sempre havia preferit la tardor a les altres estacions. Esperava amb delit la seva suau arribada a la Segarra, després de la xafogor estival, abans de l'hivern inclement i una vegada més he anat al seu encontre.

Quan cau la fulla; recordo ara, en canvi, la tardor de fa dos anys en la qual tu vas caure com una fulla més.

Avui la tardor segarrenca és distinta i, contemplant la catifa de fulles esmorteïdes, sento un calfred ineluctable.

Així l'he vist arribar aquest any a la vall de l'Ondara, despullant els pocs àlbers que queden a Santa Magdalena.

La tardor ja no serà mai la mateixa que quan ambdós l'esperàvem aquí o allà, a una o altra banda de l'Atlàntic, en una o altra de les cases que tu havies parat.

La tardor serà, per sempre més, l'estació del nostre adéu.

ELS 'GLOSARIS' CATALANS

Des de la mort d'Eugeni d'Ors, l'any 1954, havíem anat celebrant distints aniversaris de la seva desaparició quan em trobava a Madrid. Ho fèiem a la galeria del seu amic terrassenc Aureli Biosca, que havia estat la seu de l'Academia Breve de Crítica de Arte i del Salón de

los Once, amb què Xènius havia renovat la vida artística de la Villa y Corte, durant els anys cinquanta.

L'any 2004, en canvi, he celebrat el cinquantè aniversari del seu traspàs, comprant a Cervera, a on acabava d'arribar, els *Glosaris* catalans, recentment apareguts.

La normalització de la llengua comportava ineludiblement la de la cultura, de la qual gustàvem ara els fruits saborosos, entre els quals els *Glosaris* eren alguns dels més enyorats.

En l'eixorc país de la nostra joventut tenien molta més importància els pocs mestres que teníem a l'abast, quan tants d'ells havien desaparegut o es trobaven espargits pel món. Jo vaig tenir la sort de comptar a Catalunya amb el meu besoncle, Agustí Duran i Sanpere, i a Madrid, amb Vicente Aleixandre i Eugeni d'Ors.

El poc temps que vaig tractar Xènius, poc abans de la seva mort, em va il·luminar –i educar– per sempre i, ara, aquells *Glosaris* ressuscitats ho continuaven fent.

«El que no és tradició és plagi», ens havia dit el Mestre, i amb la nostra tradició anorreada ens en vàrem sortir com vàrem poder, però saludàvem l'aparició de les seves fites recuperades amb l'entusiasme amb què jo vaig descobrir les noves edicions dels *Glosaris* quan van aparèixer.

¡HAN ARRIBAT ELS CAVALLETS!

Amb aquest crit els saludàvem durant la nostra infantesa. Ells eren els heralds de la Festa Major, que a l'inici de la tardor ens congregaven al seu entorn.

Avui, quan he passat prop d'ells, giraven i giraven sense ningú a les seves gropes. Cavallets solitaris que la música s'emportava, esperant els petits genets que no acabaven d'arribar.

El meu cor se n'anava amb ells, fins que la música s'ha aturat i ells, obedients, també.

Aleshores els he vist com heralds de l'hivern, entre el vent i la pluja d'aquests primers dies emboirats i el cor se m'ha omplert de malenconia.

Però al lluny, les primeres veus infantívoles em deixondien i el crit era el mateix d'antany:
—¡Han arribat els cavallets!

EL FIL D'ARIADNA

Durant el primer viatge a Amèrica —l'any 1955— vaig entreveure l'incessant laberint que es desplegava davant meu, des del levant harvardià, amb les hores reflectides en el riu Charles, fins al ponent californià, obert al Pacífic, que havien anat assenyalant, fita rere fita, Ginebró Serra i els seus seguidors.

La lenta tornada d'universitat en universitat em permetia fer una ullada amb més lleure a aquell país amb tants països dintre d'ell: la immensitat de Texas, el nord gelat de Michigan, les extensions d'Indiana i d'Iowa, l'exuberància de la Florida tropical i, al final, la bullanga de Nova York per la qual vagava estamordit aquell nevat i fosc gener de 1956.

Aquell mateix any en què jo viatjava pels Estats Units, un altre viatger els recorria, documentant tot el que veia.

Robert Frank, el gran fotògraf suís, publicaria quatre anys més tard les fotografies del seu viatge, amb el títol *Els americans*. Jack Kerouac, en la introducció al llibre, diu que va «xuclar un poema trist de l'Amèrica en film».

Aquella era l'Amèrica profunda, la que no acabàvem de veure del tot els que passàvem d'esquitllentes, enlluernats per l'aparença.

Avui, cinquanta anys després, en les exposicions que presenten aquell llibre en diverses ciutats americanes —i en la seva reedició— comprenem l'impacte que va tenir aquella mirada furtiva, que ens donava a conèixer l'ànima d'una Amèrica aparentment innocent i feliç.

Quan hi vam anar junts, a l'inici dels seixanta, vaig poder continuar l'exploració interrompuda cinc anys abans. Les dues visions, la meua, solitària, i la nostra se superposaven com en un màgic palimpsest, però ara tenia el teu fil d'Ariadna que em retornava, una vegada i una altra, al teu costat: primer a Hamilton, després, a Syracuse.

Ara el mateix fil seguia trenant-lo el teu record i el laberint s'havia fet entenedor per sempre, quan preparava, un cop més, el viatge a Amèrica.

L'OEST MITJÀ

El dia primer d'octubre de l'any 2004 volava novament cap a Minneapolis. Quan vaig arribar a casa de l'Ofelia, a Saint Louis Park, em va donar una mala notícia.

—Ha mort la tia Juanita.

Jane Testa, la teva amiga i confident de tants anys, acabava de morir a Nova Jersey, on vivia amb la seva filla Elisabeth, mentre el seu marit, Daniel Testa, el millor amic que vaig tenir entre els meus col·legues, estava reclòs en una institució per als malalts d'Alzheimer.

—L'enterren demà —va continuar dient.

—A on?

—Aquí.

—Com? Aquí?

—Sí. A la ciutat bessona de Saint Paul, on havia nascut el tio Dan. Demà anirem a l'enterrament.

L'endemà vam creuar el Mississipí per un dels seus ponts i ens vam dirigir a Saint Paul, la capital de l'estat. Allí s'havia reunit tota la família, començant pels nou germans vius d'en Daniel.

Quan em vaig trobar davant del taüt, cobert de flors, em va sacsejar un plor incontrolable. Plorava com no ho havia fet des que tu ens vas deixar. Entre llàgrimes veia passar quaranta anys de fidel amistat que havíem compartit des que els coneguèrem a Madrid, durant el seu viatge de noces, abans d'incorporar-se a la nostra universitat. Revivia tots els moments feliços que havíem passat veient créixer els nostres fills, amb les seves Elisabeth i Alicia, que ara em miraven astorades, a primera fila del dol familiar.

Després la vàrem acompanyar fins a la tomba senzilla, sota un salze, prop d'un llac on esperaria l'arribada del marit, quan li arribés l'hora.

L'últim lligam amb Syracuse acabava de ser enterrat amb ella i vàrem retornar entristits a casa de l'Ofèlia, on va anar passant aquell hivern malenconiós.

L'Ofèlia i en Sachin anaven i venien a les seves càtedres de la universitat mentre jo vagava pels carrers de la urbanització buscant algun dels llacs propers: el del Cedre o els llacs bessons, tocant a casa.

Seguia com sempre al nord americà, que havíem viscut durant tants anys a Syracuse. La diferència era que ara em trobava a l'Oest Mitjà, una terra de gegants ben plantats, provinents generalment de l'Europa nòrdica, que contestaven amb bonhomia tot el que els preguntaves i que et somreien si no els deies res.

L'aïllament americà, que tan bé coneixia, m'invitava, per altra part, a continuar escrivint; en primer lloc, la continuació de les memòries, i en segona instància, un recull de poemes que havia començat a finals del darrer segle; dos llibres complementaris escrits en català el primer i en castellà el segon, que la presència de la teva absència ennoblia i que anaven avançant a poc a poc.

Penso, com deia Jorge Semprún en «Una tomba als núvols» —el discurs que va pronunciar quan li van atorgar el Premi de la Pau a Alemanya—, que la pàtria no és la llengua, ni les llengües, sinó el llenguatge.

ELSTREBALLS I ELS DIES

Aprènia, com sempre, de l'Ofèlia, que a més de donar les seves classes i d'assistir a les reunions i sessions de consellera, estava acabant el segon llibre que portava entre mans —el primer, amb una col·lega seva, va ser un recull d'assaigs sobre la narrativa i la filmologia femenines a l'Espanya del segle XX.

La nova obra, *Working through Memory*, era una anàlisi dels procediments literaris a través de la memòria en Jorge Semprún —Trauma i memòria—, Juan Benet —El *pharmakon* de la memòria—, María Teresa León —La representació de la memòria—, Montserrat Roig —El crepuscle de la memòria—, i Antonio Muñoz Molina —Memòria

i postmemòria. En cada un d'ells rastrejava els viaranys de la memòria en les seves narracions: el *flashback* en Semprún, els laberints de la *Región benetiana*, la malenconiosa memòria de León, les intricades relacions familiars en els textos de Roig i l'evocació i perdurabilitat del passat en Muñoz Molina.

Al seu costat, continuava corregint la segona part de les meves memòries i anava arrançant els poemes del llibre de poesia.

Quan s'acabaven els treballs d'uns i altres i començava el lleure, els meus hostes em portaven d'ací d'allà a resseguir la riba del Mississipí, al llarg del Saint Anthony Main, al peu de l'església de la Verge de Lourdes o al Museu de la Universitat que Frank Gehry havia bastit tocant al riu com si fos un peix d'escates llampants, o ens perdíem pel *downtown* buscant noves llibreries entre els gratacels comunicats per ponts penjants, anant dels uns als altres sense trepitjar els carrers, tan nevats com els nostres d'antany.

Aquella primavera de l'any 2005 m'arribava una altra mala nova: acabava de morir a Barcelona el meu germà Ramon Maria, el primer dels deu que ens deixava.

EL CARRER DELS ÀNGELS

Al cor del ressuscitat Raval barceloní, tocant al vell convent, entre les moles del MACBA i del Grup 62, hi ha un carrer que té un nom ben escaient: carrer dels Àngels. Si hi passeu alguna vegada sentireu frec a frec la remor de les seves ales, que la gent confon amb la marinada.

Al seu bell mig hi tenia el meu germà la seva sastreria de disseny i d'attrezzo, de manera que per ella passaven les primeres figures de les companyies de teatre i d'òpera de la ciutat, encomanant vestuaris escaients per als seus personatges, però també s'hi deixava caure de tant en tant el senador Carlos Barral, amb una de les armilles llampants que allí li havien fet, el novel·lista Bryce Echenique o el pianista Joan Llorens, quan tornava d'algun dels seus viatges transatlàntics, i jo m'hi afegia de bon grat cada vegada que passava per Barcelona.

Quan va haver de deixar-la per malaltia, no es va refer mai del tot. Només els dos últims estius de la seva vida, en què vàrem coincidir a la llar pairal, em va semblar que començava a reconciliar-se amb la dimissió forçosa del seu quefer diari.

Però ell, a qui tant li agradava fer un cafè de tant en tant, no es va tornar a asseure en un cafè durant la resta dels seus dies.

Tothom es preguntava si seria això o allò. Però jo sabia el seu secret: li faltava el carrer dels Àngels i a mi, des d'aleshores, la seva companyia, quan arribava a la ciutat que havíem compartit.

Em quedava, però, un últim record: un gec per a tota la vida, que des que el vaig rebre m'ha acompanyat per mig món i encara avui em protegeix de l'hivern geliu de Minnesota.

EL SUD

Després d'un any que vaig esmerçar entre Amèrica i Catalunya, la primavera següent, des de Minneapolis volava, seguint des de l'aire l'estela platejada del vell Mississipí, novament cap a Memphis.

De la freda Minneapolis a la càlida Memphis hi havia tot un món, que ara m'apressava a recórrer al costat del fill Jaume, que ensenyava a la universitat de la ciutat.

El Sud, que havia entrevist per l'esclatxa de Chapel Hill, a Carolina del Nord, se'm presentava ara amb tota la seva magnificència. Tenia la impressió que havia conegut al nord el cos del país, però que ara m'enfrontava amb la seva ànima, i el que en primer lloc constatava era que aquesta ànima s'expressava, sobretot, a través de la música. Al Sud havien nascut el blues, el soul, el gospel, el country, el rock, el hip hop... El carrer Beale, que visitàvem aviat, estava ple de petits caus on senyorejaven els blues. Un altre carrer proper estava dedicat al jazz. Un altre... Sense ells aquella ciutat no es podia entendre i en ella un s'adonava que la música era consubstancial a l'home, al qual havia acompanyat durant mil·lennis.

Una altra característica d'aquell sud —o, més exactament del Sud Mitjà— que s'obria davant meu era la presència abassegadora de

la religió, de tota classe de religió o de religions. A cada xamfrà es dreçava una església, anunciant tota classe de possibles denominacions que últimament s'havien multiplicat amb els «germans separats», que dins del catolicisme s'inclinaven per esglésies evangèliques o pentecostals.

La diferència amb el nord era extremada: al nord, la religió tenia menys importància i havia estat progressivament substituïda pel culte a Mammon. Aquí, en canvi, era fonamental. El sud no s'entenia sense religió.

Música i religió havien anat sempre juntes entre els afroamericans que constituïen més de la meitat de la població.

—Què has après en aquest viatge? —em pregunta en Jaume.

—He après —li contesto— el que el sud és i representa en aquest país. Havia viscut fins ara al nord del Nord, a Syracuse, al nord del Sud, a Chapel Hill, o al nord de l'Oest Mitjà, a Minneapolis, però finalment aquí, a la capital del Sud Mitjà, puc apreciar-lo totalment.

Quan li explico el que he descobert sobre la música, m'anuncia que demà ha planejat una visita a Graceland, la mansió d'Elvis Presley, que ara cuida la seva vídua.

La casa és un sarcòfag, que es dreça sobre la tomba d'Elvis i de la seva família al jardí. Res no s'hi ha canviat. Tot està com ell ho va deixar. El saló amb el llarg sofà i el seu piano de cua a la galeria, la saleta hawaiana on li agradava retirar-se, el bar resplendent, el seu avió particular i el museu dels cotxes llampants, que tant li agradaven.

És una casa corrent, però plena del seu record, que els visitants recorren com si fos una església més, en aquesta ciutat on n'hi ha tantes. Els seus fidels embadocats absorbeixen amb passió tot el que veuen; després ho explicaran amb mil detalls als amics i coneguts que els envejaran el recorregut, mentre escolten amb nostàlgia algun dels seus discos, que han comprat a la botiga de records.